

УДК. 511.37

СТАТЕВО-ВІКОВА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКО ПОЛЬСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ

Н. Прицюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Дорошенка, 41, 79000, м. Львів, Україна*

Висвітлено головні чинники впливу на формування статевовікової структури населення українсько-польського пограниччя. Досліджено просторову диференціацію статевовікової структури, виявлено її територіальні відмінності у розрізі адміністративних районів, міських і сільських поселень, що дає змогу ліпше зрозуміти територіальні особливості відтворення населення українсько-польського пограниччя.

Ключові слова: показник народжуваності, показник смертності, міграція, статевовікова структура.

Від статевовікової структури населення залежить як спроможність до відтворення і характер демографічних процесів, так і здатність до економічної активності.

Вікова структура слугує своєрідною характеристикою режиму відтворення населення, а також сама є результатом його розвитку у минулому та самостійним компонентом його розвитку сьогодні [4, с. 49].

У ході розробки методологічних засад статевовікової структури населення українсько-польського пограниччя ми ґрунтувалися на працях науковців [1, 4, 8, 10], у яких закладено головні наукові підходи і запропоновано методи вивчення цієї тематики.

Українсько-польське пограниччя, охоплює всю прилеглу до кордону територію Волинської і Львівської областей (Закарпатська область також є пограничною, але на неї припадає лише 1,5 % від загальної довжини українсько-польського кордону, і тому ми її не досліджували). Площа пограниччя становить 41 977 км² (7,0 % площі України). За підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р. кількість її жителів дорівнювала 3 663,2 тис. осіб, або 7,5 % від загальної кількості населення країни.

Формування статевовікової структури населення зумовлене, з одного боку, впливом його природного руху, з іншого, – міграційними процесами. Звуження масштабів природного відтворення та розширення масштабів міграційного зменшення кількості населення регіону зумовили зрушення в його статевовіковій структурі.

Протягом 1979–2002 рр. загальний коефіцієнт народжуваності у регіоні знизився з 16,2 до 9,8 ‰, у міських поселеннях – з 16,3 до 9,3 ‰, у сільській місцевості – з 16,0 до 10,4 ‰. Отож, темпи зменшень народжуваності протягом цього періоду були досить високими, і сягали 0,40 % (міського – 0,35, сільського – 0,21 %). Щодо показника смертності населення, то він збільшився на 34,2 %, а коефіцієнт смертності підвищився з 10,0 до 13,3 ‰. Зазначимо, що розподіл померлих за статтю і віком відображає таке: за перший рік життя помирає стільки дітей, скільки за наступних 14 років (1–15 років); велика частка померлих серед населення у працездатному віці (21,3 % серед усіх померлих); кількість померлих чоловіків у 3,1 раза перевищує смертність жінок (у віці

15–69 років), відповідно, у міських і сільських поселеннях у 2,8 і 3,7 рази; найбільша кількість померлих (77,4 %) припадає на людей післяпрацевдатного віку; виражена динаміка смертності жінок позначилася на тривалості їхнього життя, яка є вищою, ніж у чоловіків [6].

Отже, простежується значна тривалість і фактично однонапрямленість тенденцій у народжуваності населення у бік її зменшення, а смертності – в бік її збільшення, що деформує статеву-вікову структуру населення регіону.

Найбільший вплив пограничного чинника відображений на міграції населення.

Щодо міграційних процесів, то вони впливають як на кількість населення, так і на її статеву-вікову структуру. Зазначимо, що останніми роками міграція погіршує статеву-вікову структуру населення регіону, пришвидшуючи процес старіння населення, і сприяє депопуляції. Інтенсивні поїздки населення регіону за кордон оцінюють переважно як трудову міграцію. Оскільки регіон пограничний, то є всі сприятливі передумови та можливості до міграцій, зокрема трудових. Закордонні заробітчанські потоки – головні донори нелегальної робочої сили на польський ринок праці. Щодо показника від'ємного сальдо міграції, то зафіксовано певні відмінності серед чоловічого і жіночого населення. Із загального (100 %) показника 38,3 % припадає на чоловіче населення, 61,7 % – на жіноче. На відносні розміри вікових груп чоловічого і жіночого населення дітородного віку впливають безповоротні міграції. Зрозуміло, що значних обсягів сягає ще й прихована трудова міграція власне у працевдатному віці, яку не фіксують статистичні органи. У віці після 44 років зростає додатне сальдо міграції чоловічого населення, на відміну від жіночого [5]. Отже, міграційний процес населення регіону негативно впливає на зміни його статеву-вікової структури.

Методом накладання статеву-вікової піраміди населення регіону 1989 р. на статеву-вікову піраміду 2002 р. ми спробували порівняти зміни кількості населення в усіх статеву-вікових групах, а також зробити певні висновки. Зівставлення статеву-вікових пірамід за 1989 і 2002 рр. свідчать про різкі зміни їхніх параметрів (рис. 1). Відбулося загальне зменшення кількості населення обох статей. З контурів рис. 1 можна побачити, що піраміда 1989 р. порівняно з пірамідою 2002 р. має ширшу основу, що зумовлено значно вищим показником народжуваності (1989 р. – 15,2 ‰; 2002 р. – 9,8 ‰) і, відповідно, великою питомою часткою дітей серед усього населення. За 2002 р. основа піраміди значно звужена (що є наслідком посилення з 80-х років, загальної тенденції зниження народжуваності), а її верхня частина, де відображене населення старших вікових груп, навпаки, розширено, має надто “важку” [9. С. 184] вершину. На гістограмі чітко видно, що в останні 20 років піраміда інтенсивно звужується до основи, виникає наступна “порожнина” після “порожнини”, що відображає втрати населення регіону під час Другої світової війни. Головні пропорції вікових груп у складі населення 2002 р. такі: частка дітей у віці до 14 років – 18,4 %, населення у віці 15–59 років – 62,3, частка осіб віком 60 років і старше – 19,3 %. Відповідно, у Волинській області – 18,6, 51,4, 30 %, у Львівській – 17,8, 52,5, 29,7 %. По Україні, відповідно, – 18,7, 57,9, 23,4 % [7]. Зазначимо, що статеву-вікова структура населення регіону менш деформована, ніж у цілому по країні.

На території пограниччя та в Україні загалом відбувається процес старіння населення – збільшення частки літніх і старших людей у загальній чисельності населення, що супроводжується зменшенням питомої частки дітей (зазначимо, що Україна належить до країн з найстарішим населенням, посідаючи 11-те місце за часткою населення віком 60 років і старше після демографічно найстарших країн [1. С. 216]).

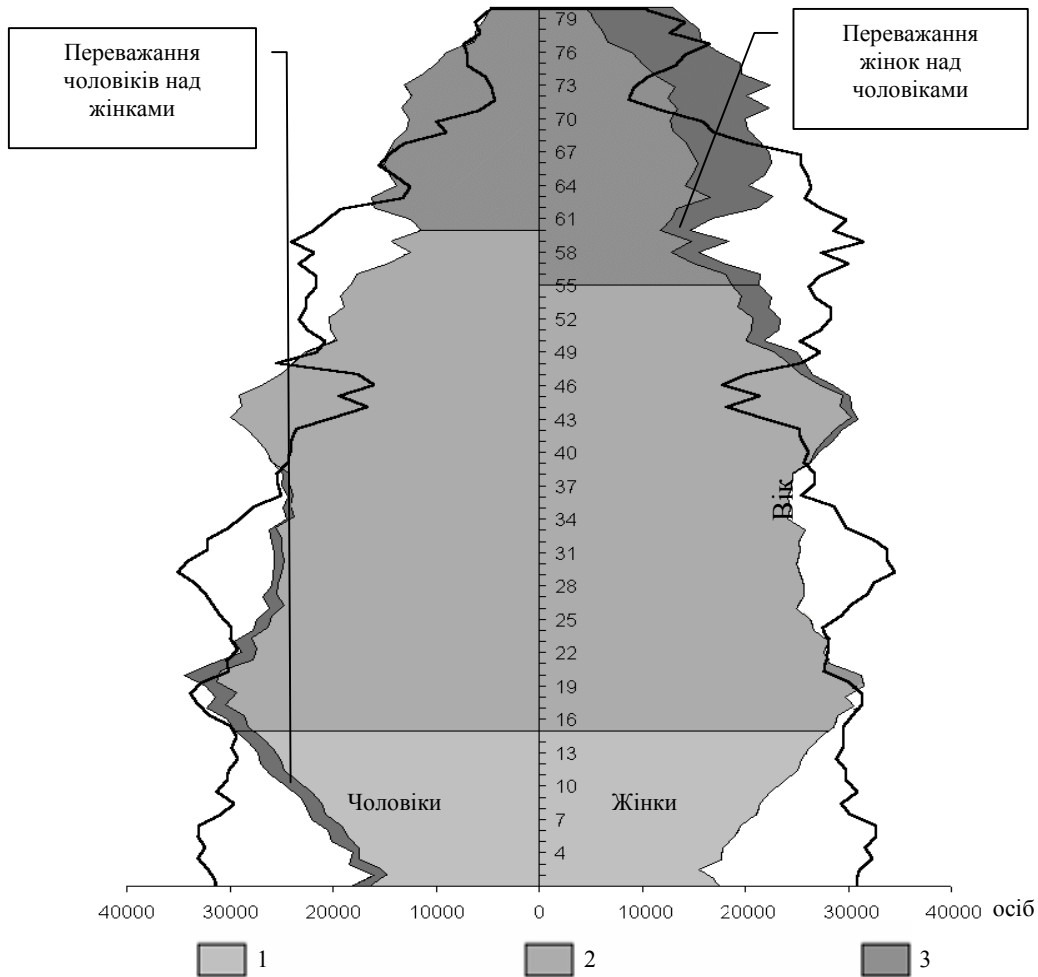

Рис. 1. Статеві-вікова структура населення регіону в 2002 р.
 Населення: 1 – допрацездатне; 2 – працездатне; 3 – післяпрацездатне.
 Статеві-вікова піраміда 1989 р. побудована грубою лінією.

Простежується “старіння знизу”, яке відбувається через поступове зменшення кількості дітей унаслідок скорочування народжуваності. Відбувається поступовий перехід від “стаціонарного” типу вікової структури до “регресивного”, що характерне вже для Волинської області, де частка населення, якому понад 60 років, сягає 30 %. З метою оцінити процес постаріння населення будують спеціальні шкали (ООН, Е. оссета та ін.). Найпоширеніша шкала Е. Россета, яка більше деталізує показники оцінки демографічної старості населення [8]. В основі цієї шкали є частки осіб віком 60 років і старше у загальній кількості населення. Учений виділив молоде населення із показником до 8 %, 8–10 % – призвістка старіння, понад 12 % – демографічна старість. А за шкалою ООН, коли частка осіб віком 60 і більше років становить 7 %, – це старе населення [3].

Отже, із рівнем 19,3 % регіон можна зачислити до категорії дуже високого рівня демографічної старості. Зазначимо, що ступінь постаріння населення породжує низку якісно різних демографічних і соціально-економічних наслідків. Наприклад, Альфред Сові – відомий демолог, назвав старіння населення “найменш спірним, найбільш просто вимірюваним, найбільш послідовним у своєму розвитку, найбільш пристосованим для прогнозування, і мабуть, *найбільш тяжким за своїми наслідками*” [10, с. 70].

Зафіксовано певні відмінності у пропорціях вікових груп у складі населення серед міського і сільського населення (рис. 2). Питома частка міських дітей до 14 років становить 17,1 %, сільських – 20,0 %, населення 15–59-річного віку в містах становить 66,7, у селах – 56,6 %, частка населення віком 60 років і більше у містах – 16,2, у селах – 23,4 %. Найбільше розширена вершина простежується на гістограмі сільського населення. Як бачимо, більший ступінь старіння населення є у селах регіону, де віковий склад населення наблизився до “регресивного” типу.

Зазначимо, що зростання питомої частки людей післяпрацевдатного віку за абсолютного зменшення кількості працевдатних стимулює погіршення економічної структури населення, збільшучи “навантаження” працевдатного населення непрацевдатними. Зокрема, 2002 р. на 1 000 осіб працевдатного віку припадало 604,5 непрацевдатних, з них 309,8 дітей та 294,5 людей післяпрацевдатного віку. Відповідно, у міських поселеннях – 498,7, 256,5, 242,2, у сільській місцевості – 764,8, 352,2, 412,6. Досить велике “навантаження”, що склалося, пояснюють, насамперед, великою часткою людей похилого віку, та „дефіцитом”, чи незначною часткою працевдатного населення. Головні демографічні чинники, що впливають на зменшення кількості працевдатних осіб, – збереження високого рівня смертності у працевдатному віці та високого показника від’ємного сальдо міграції. Зазначимо, що „навантаження” дітьми зменшується, а особами похилого віку – збільшується. Однак „навантаження” працевдатних непрацевдатними за 1989–2002 рр. дещо зменшилось унаслідок “навантаження” дітьми (в 1,1 раза), а не людьми похилого віку (в 0,9 раза). Побутує думка, що непрацевдатне населення живе за кошт працевдатного, економічно “навантажує” його (у нормальних соціально-економічних умовах деяких держав із цим не можна погодитись). Наприклад, у переважній більшості молоде населення у працевдатному віці змушене утримувати, як не повністю, то, бодай, частково, людей похилого віку. Отже, життєві сили працевдатного населення більше спрямовані не на народження дітей, а на утримання батьків.

Стосовно територіальних особливостей статево-вікової структури населення регіону зазначимо, що найстарішою вона є у таких адміністративних районах Львівщини, як Перемишлянський, де частка осіб пенсійного віку із загальної кількості населення становить 30,6 %, Жидачівський – 29,6, Мостиський – 25,2, а питома частка дітей – 16,4, 16,4, 18,8 % (рис. 3). Решта районів Львівщини також мають високу частку населення в пенсійному віці (від 21,0 до 24,9 %). Дещо ліпша статево-вікова структура населення склалась у Дрогобицькому та Яворівському районах, де даний показник становить 17,9 і 18,8 %. У районах Волині частка осіб у похилому віці коливається від 19,6 до 28,0 %. Найнижчий показник виявлено лише у Маневіцькому районі – 13,7 %. Зокрема, у Львівській області ця структура населення сформована дещо ліпше порівняно із Волинською, оскільки вона більше урбанізована й мала більший міграційний приплив. Зазначимо, що найсприятливіша з погляду формування трудових ресурсів є вікова структура індустріально-аграрних районів погранниччя з високою часткою міського населення. В аграрних районах питома частка працевдатного населення значно нижча.

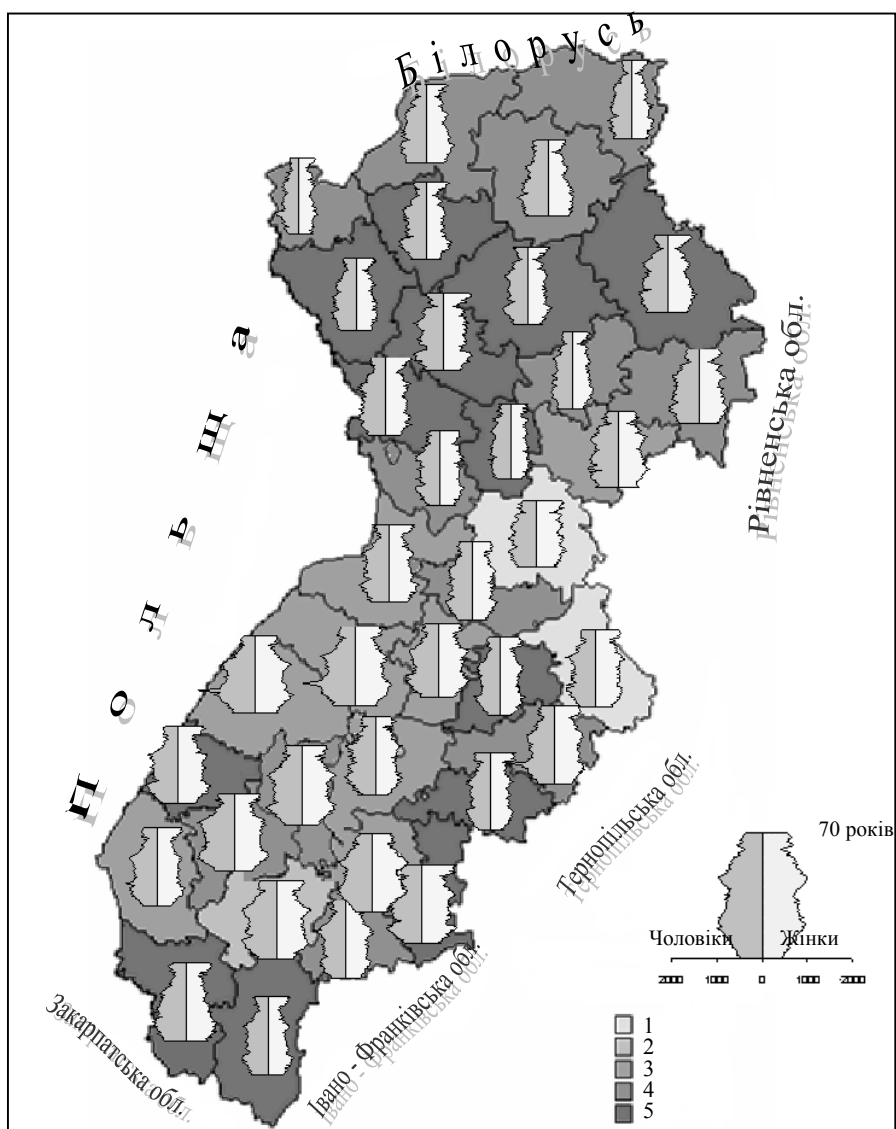

Рис. 3. Демографічне навантаження та розподіл населення за статтю і віком у 2002 р.
 Демографічне навантаження на 1000 осіб працездатного населення непрацездатними: 1 – 0–47;
 2 – 438–571; 3 – 572–697; 4 – 698–738; 5 – 739–886.

Привертають увагу відмінності щодо статево-вікової структури населення серед типів поселень. Найбільше постаріння простежується серед сільського населення, зокрема, у центральних районах Волині, східних та карпатських районах Львівщини, де питома частка дітей у віці до 14 років у середньому становить 15,3 %, а людей пенсійного віку – 33,6 % (див. рис. 3). Відповідно, для цих районів характерне най-

більше “навантаження” непрацездатними на 1 000 працездатних. Наприклад, у Турківському районі на 1 000 осіб працездатного віку припадає 1 217 непрацездатних, у Перемишлянському – 1 015, у Яворівському – 1 023, у Турійському – 974, у Ковельському – 931. Порівняно ліпша статеві-вікова структура населення характерна для Дрогобицького, Городоцького, Пустомитівського, Жовківського, Сокальського, Камінь-Каширського та Любешівського районів, що зумовлено більшою часткою людей працездатного віку. Отож, у структурі сільських мешканців районів пограниччя простежуються більші відсоткові значення, характерні як для населення допрацездатного, так і старшого від працездатного віку.

Щодо статево-вікової структури міського населення з погляду питомої частки працездатного населення та його „навантаження” непрацездатними, то найгірша вона у південних районах Волинської та Львівської областей (див. рис. 3). Динаміка показників, що характеризують цю структуру міського населення, в усіх районах пограниччя відображає її погіршення. Статеві-вікова структура населення відмінна у різних категоріях міських поселень. Найсприятливіша вона у великих містах – обласних центрах, які виділяються серед середніх та малих міст і селищ міського типу дещо більшим притоком мігрантів. Зокрема, у Львові та Луцьку вища частка населення у віці 15–59 років відповідно, 67,7 і 69,1 %.

З огляду на це, у прогностичному варіанті можна зазначити, що вікова структура населення надалі старітиме головню внаслідок старіння міського населення, що пов'язано з низькими показниками народжуваності в недалекому минулому та й сьогодні.

Зазначимо, що у регіоні, як і в Україні загалом, є статеві диспропорції. Питома частка чоловіків становить 47,3 %, а питома частка жінок – 52,7 %. За кількістю жіноче населення переважає чоловіче на 198,5 тис. осіб. Особливо негативні демографічні наслідки мають кількісні невідповідності у дитячих вікових групах до 14 років, в яких частка чоловічої та жіночої статі становить 66,2 і 33,8 %, у молодих вікових групах 15–29 (66,2 і 33,8 %), 30–37 (66,5 і 33,5 %) років, у яких кількість чоловіків у 1,9 раза, або на 252,5 тис. осіб перевищує кількість жінок (див. рис. 1). Відповідні диспропорції склалися і в областях регіону. Негативний прояв полягає в тому, що за такого дисбалансу виникає менша кількість подружніх пар, яка могла б утворитись, та, відповідно, менша кількість дітей, які могли б народитись серед осіб цих вікових груп, якщо б не було статевої диспропорції. Відповідні диспропорції також простежуються серед міського та сільського населення регіону, хоча кількісне переважання сільських чоловіків над сільськими жінками є до 49-річного віку, тоді, як у містах – до 26-річного. На 1 000 жінок, що перебувають у репродуктивному віці (18–30 років) пересічно припадає 1 047 чоловіків, у міських поселеннях співвідношення жіночого і чоловічого населення становить 1 000 : 1 030, у сільській місцевості – 1 000 : 1 073. Як бачимо, найменше жінок серед найактивнішої дітородної частини зафіксовано у селах. Головна причина зменшення кількості жінок цієї вікової групи – інтенсивний міграційний вплив, зумовлений виробничим та соціальним перевантаженням сільських жінок.

Також досить велика різниця у співвідношенні населення за статтю характерна для вікових груп, у яких із великим відривом кількісно переважають жінки, і цей відрив збільшується із кожним наступним (старшим за віком) роком. Більше переважання жінок над кількістю чоловіків сформувалось у сільській місцевості. Ми можемо спостерігати, що чим старіше населення, тим більше кількісне переважання жінок над

чоловіками. Цей факт пояснюють вищим показником смертності чоловічого населення порівняно з жіночим, починаючи з 20-річного віку [6].

Отже, сучасну статеву-вікову структуру населення регіону характеризує постаріння населення. Звуження основи вікової піраміди є та буде (у разі збереження теперішніх демографічних процесів) пов'язане не лише зі зменшенням кількості населення у близькому майбутньому, а з подальшим "розширеним" процесом старіння населення.

1. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / За ред. В. Стешенко. – К., 2001. – 560 с.
2. Народонаселение: Энциклопед. словарь. – М.: Большая Росс. энциклопедия, 1994. – С. 112–113.
3. Населення Волинської області в 2002 році: Демограф. щорічник – Луцьк, 2003. – 80 с.
4. Пирожков С.И. Демографические процессы и возрастная структура населения. – М.: Статистика, 1976. – 136 с.
5. Прицюк Н. Міграційні процеси населення українсько-польського пограниччя // Наук. зап. Терноп. ун-ту. Сер. географія. – 2004. № 1. – С. 50–55.
6. Прицюк Н. Смертність населення українсько - польського пограниччя // Наук. зап. Терноп. ун-ту. Сер. географія. – 2003. № 2. – С. 64–70.
7. Розподіл постійного населення за статтю і віком на 1 січня 2003 року: Статист. зб. – К., 2003. – 423 с.
8. Россет Эдвард. Продолжительность человеческой жизни. – М.: Прогресс, 1981. – 383 с.
9. Рубіков А. Деякі тенденції демографічних процесів у сільській місцевості Карпатського регіону України // Демограф. дослідження. – К., 1998. Вип. 20. С. 182–193.
10. Сови Альфред. Старение населения и продление жизни // Методы демографических исследований. – М.: Статистика, 1969. – 134 с.
11. Чисельність населення Львівської області на 1 січня 2003 року. – Львів, 2003 – 50 с.

SEXSUAL - AGE STRUCTURE OF POPULATION IN UKRAINIAN AND POLISH FRONTIER

N. Prytsyuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Doroshenko Str., 41, Lviv, UA – 79000, Ukraine*

Fundamental factors of influence on forming sexual – age structure of population in Ukrainian and Polish frontier have been shown in the article. Spatial differentiation of sexual – age structure has been examined, territorial differences in the structure on level of administrative districts, urban and rural settlements, have been discovered; all this has gone us possibility to understand better territorial peculiarities of reproduction of the population in Ukrainian border zone.

Key words: indik of births, indik of deaths, migretion, sexual – age structure.

Стаття надійшла до редколегії 13.06.2004

Прийнята до друку 17.06.2004

